

ELEMENTI KULTURE U DJELU „POVIJEST BOSNE“, AUTORA SALIHA SIDKIJA HADŽIHUSEINOVIĆA MUVEKKITA

Biografija: Muvekkit i njegova *Povijest Bosne*¹

Impozantan niz historiografskih spisa naših pisaca koji su stvarali na osmansko-turskom, arapskom i perzijskom jeziku završava se djelom jednog poduzetnog, vrijednog i darovitog čovjeka koji se prihvatio ambicioznog zadatka da napiše cjelovitu povijest Bosne pod osmanskom vladavinom. Bio je to Salih Sidki Hadžihuseinović, poznat pod imenom Muvekkit, sin hadži Huseina, a unuk Fazlullaha, koji se iz svog rodnog mjesta Čajniča doselio u Sarajevo, gdje mu se rodio unuk Salih Sidki početkom 19. stoljeća, tačnije 1825. godine. Salih se prvo školovao u mektebu, zatim u medresi Drveniji, gdje mu je predavao Ahmed-ef. Tahirović. Želeći da proširi svoje znanje, izučavao je astronomiju sa jednim osmanskim oficirom koji je dobro poznao astronomske elemente, posebno one koji su bili važni u utvrđivanju vremena za obavljanje namaza. Kada je 1859. godine u sklopu Gazi Husrev-begova vakufa osnovana prva muvekkithana² kod nas, Salih Sidki Hadžihuseinović je proglašen prvim muvekkitom i tu dužnost je obavljao naredne tri decenije. Istovremeno je bio i bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke. Izučavao je i geografiju, te je izradio dva krasna globusa koji se danas čuvaju u navedenoj biblioteci. Bio je i dobar kaligraf o čemu svjedoči jedan njegov prijepis djela *Siradžijja* sa mnogobrojnim marginalnim bilješkama uzetim iz raznih komentara.³

Međutim Muvekkit je svoj ugled stekao sa navedenim djelom *Povijest Bosne* koju je napisao u formi ljetopisa služeći se neiskorištenom

1 Opširnije pogledati u: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, I dio, El-Kalem, Sarajevo, 1999., Uvodne napomene, str. I-IV i Predgovor, str. V-XVI.

2 Posebna prostorija, uglavnom uz veće džamije u gradovima u kojima poseban službenik – *muvekkit*, čovjek koji određuje tačno vrijeme ala turka na osnovu astronomskih posmatranja – uz pomoć specijalnih instrumenata utvrđuje tačno vrijeme.

3 Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 592-594.

građom iz Gazi Husrev-begove biblioteke: carskim fermanima, beratima, bujuruldijskim te štampanim djelima srpskih i hrvatskih historiografa. Iako je Mehmed Handžić dao spisak literature kojom se služio Muvekkit, taj spisak je nedostatan jer ne bilježi svu literaturu, a kamoli originalne dokumente i medžmue.

Povijest Bosne je napisana osmansko-turskim jezikom prije sto dvadeset godina i predstavlja prvi pokušaj da se u cijelosti prikaže prošlost današnje Bosne i Hercegovine i teritorija susjednih zemalja koje su bile u sastavu Bosanskog ejaleta. Također je ovo i prvi integralni prijevod na bosanski jezik, dok je djelo dosta korišteno u rukopisu. Među autore koji su se koristili njime ubrajaju se i: Safvet beg-Bašagić, njegov otac Ibrahim-beg Bašagić, Mehmed Handžić, Tajib Okić, Franc Babinger i drugi. Djelo obuhvata period od prahistorije i gubitka bosanske srednjovjekovne državnosti do posljednjih godina neposredne sultanove vlasti u Bosni 1875-1878. godine. Autor se vrlo kratko osvrnuo na predosmansko doba i ukratko prikazao povijest Bosne „od Kulina bana do našijeh dana”.

Samo 19. stoljeće je opisao detaljnije s obzirom na to da se radi o vremenu u kojem je živio. Događaji su prikazani iz godine u godinu strogo hronološkim redom, a za osnovu su poslužile smjene namjesnika Bosanskog ejaleta. Tekst nije dat u kontinuitetu, nego je prekidan ispisima lokalnog značaja ili donosi predanja i legende. Ali i ove zabilješke imaju veliki značaj za kulturnu povijest Bosne. Djelo je važan izvor za mnoge događaje, a za neke i jedini izvor. Posebno se ističu spisi folklornog obilježja koji istraživačima folklorne građe mogu poslužiti kao prvorazredan izvor. Iz široke lepeze događaja o kojima autor govori možemo izdvojiti i podatke o čistoći i težini zlatnog i srebrenog novca, cijenama osnovnih životnih namirnica, ispisima o vakufima i dr. Detaljno je opisana i stara sarajevska čaršija, a na osnovu tog opisa naši historičari su je rekonstruisali. Značajno mjesto u djelu zauzimaju detalji, posebno kada se radi o datumima, jer Muvekkit ne bilježi samo dan i sat nekog događaja, nego čak i minutu, što govori o njegovoj preciznosti. Tekst djela je tečan, pisan lijepim osmansko-turskim jezikom, iako autor kao Bošnjak dosta često ne može izbjeći pojedine konstrukcije svojstvene bosanskom jeziku. Svojim narativno-epskim pričanjem Muvekkit postupno uvodi u događaje, pa se njegova *Povijest Bosne* doima kao neka duga pripovijetka. Treba istaći da je ovo značajno djelo prvi puta u cjelini prezentirano na bosanskom jeziku, te će kao primarni izvor poslu-

žiti čitaocima da saznaju nešto novo o povijesti naših krajeva, a posebno onima koji se bave kulturnim elementima našeg podneblja.

I. Kraći osvrt na prilike u Bosni prije osvajanja⁴

Kada je riječ o kulturi predosmanske Bosne, treba obratiti pažnju na ukupne političke, ekonomske i kulturne odnose na ovom prostoru od najstarijih vremena preko doseljenja Slavena i organiziranja Bosanskog kraljevstva kao specifičnog društvenog organizma na tlu Balkanskog poluotoka. Što se tiče pismenosti i obrazovanja, oni su bili dugo vremena u znaku političkog prisustva Rimskog carstva, postojanja Ilira kao zasebnog etničkog elementa, paganstva slavenskih plemena, koja se potom kristijaniziraju, te djelovanja kršćanstva, hrišćanstva i patarenstva koje se u Bosanskom kraljevstvu javlja kao državna religija koja se dugo vremena opirala utjecajima i pritiscima Zapadne i Istočne crkve. Posljedica ovakvog položaja u periodu nakon prve ere je dominacija latinske pismenosti, o čemu svjedoče ostaci materijalne i duhovne kulture (natpisi na starim crkvama i nadgrobnim spomenicima, npr. natpis u Mujičićima kod Jajca, na Debelom brdu kod Sarajeva i dr.)

Nakon toga, kao posljedica doseljavanja Slavena i kulturnih prilika na širem Balkanskom prostoru, postepeno se javlja glagoljska i ćiriljska pismenost koju potvrđuju natpisi (Miroslavljevo jevanđelje, Humska ploča, stećci itd.) Prema arheološkim i paleografskim istraživanjima vezanim za ovaj period, uočljivo je da se od 12. stoljeća i samostalnosti Bosne od Bizantije razvija pismenost u znaku narodnog jezika u daleko povoljnijim uvjetima nego ranije, iako je Bosna i u ovom periodu bila izložena pritiscima, i sa istoka, i sa zapada. Bosanski krstjani-bogumili kao stanovništvo na razmeđu dva carstva i dvije kulture, koristilo je glagoljicu i ćirilicu, ovisno od konkretne situacije u kojoj se nalazilo, pravoslavno uglavnom ćirilicu i crkveno-slavenski jezik, katolici narodni jezik i latinsko pismo. Dakle, kada se govori o zatečenom stanju predosmanske Bosne, može se reći da je kultura, odnosno pismenost već uveliko raširena na ovim prostorima.

4 Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999., Uvod, str. 13-14.

II. Pojava bogumilstva

Što se tiče bogumilstva, ono se javlja u Bosni 570/1174. godine, kada je jedna grupa pripadnika ove religije došla u Bosnu i tu se naselila dobivši ime patareni. Inače, u bugarskim zemljama ova se religija zvala „bogomili“, a označava pravac koji je Bogu mio. S obzirom na to da se ova religija bitno razlikuje od Istočne i Zapadne crkve, njeni pripadnici su pretrpjeli veliki pritisak od spomenutih crkvi. U Bosni su našli pogodno područje za širenje svoje vjere jer ih narod Bosne nije u tome ometao, premda se sastojao od katolika i pravoslavaca koji se nisu međusobno razumijevali. Iako se bogumilstvo ubraja među kršćanske religije, njeni propisi se mnogo razlikuju od katoličanstva i pravoslavlja. Oni su očitovali Božije jedinstvo i nisu gradili mnogo crkvi jer su smatrali da je na svakom čistom mjestu dozvoljeno obavljanje molitve u kojoj nije bilo svećeničke hijerarhije. Nisu imali Uskrsa, Božića, križa niti bilo kakvih likova, dok su u jelu i piću bili umjereni. Veliki dio stanovnika Bosne je prihvatio ovu religiju, među njima i bosanski vladari, a najpoznatiji je Kulin ban, umro 601/1204. godine. Zbog velike sličnosti sa islamom, bogumili su kasnije, nakon osvajanja, u velikoj većini prešli na islam, tako da je u veoma kratkom periodu porastao broj muslimanskog stanovništva.⁵

III. Opće stanje nakon osvajanja

Bosna je izgubila svoju državnost 1463. godine kada je sultan Mehmed II Fatih postavio Mehmed-bega Minetovića za prvog sandžak-bega Bosanskog sandžaka. Prvo sjedište bilo je u Jajcu do jeseni 1463. godine, a zatim u Sarajevu. Bosanski ejalet osnovan je 1580. godine i imao je sjedište u Sarajevu do pred kraj 17. stoljeća, zatim u Travniku do 1780. i ponovo u Sarajevu do 1878. godine. U toku ovog dugog historijskog perioda Bosanski sandžak, odnosno ejalet prošao je kroz uvođenje svih oblika vlasništva koji su postojali u Osmanskom carstvu. Veliki dio stanovništva je prešao na islam, organiziran je život i privreda u gradovima i selima sa zahtjevima osmansko-timarskog feudalnog sistema i orijentalno-islamske kulture. U tom procesu značajnu ulogu imala je osmanska država koja se aktivno uključila u sve oblike društveno-političkog ustrojstva.⁶

5 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 11-12.

6 Vidi: Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 36-37; grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Generalštab Armije RBiH, Sarajevo,*

IV. Širenje islama i razvoj gradova

Dolaskom osmanske vlasti bio je zaustavljen dalji razvoj kršćanskih varoši koje postaju periferni dijelovi relativno brzo razvijenih gradova osmanskog tipa, a njihovo kršćansko stanovništvo se općenito smanjivalo usljed postepenog prelaženja na islam. Već u 16. stoljeću centralna vlast je počela poduzimati potrebne mjere za urbani razvitak područja Bosne što je pretpostavljalo i gradnju niza sakralnih, privrednih, kulturno-prosvjetnih i drugih objekata koji su činili sadržaj naselja orijentalno-islamskog tipa, kasabe ili šehera. Glavna karakteristika novih naselja određena je duhom novog, osmanskog-islamskog civilizacijskog kruga. Budući da su gradovi predstavljali oslonac države, ne samo zato što su u njima bili skoncentrisani svi organi državne vlasti nego i zato što su oni gradovi koji su razvijani na zanatskoj privredi predstavljali prave radionice za vojsku. Ovi gradovi su nazivani kasabe i nerazdvojno su povezani sa pojmom džamije.⁷

Kada je u pitanju prihvatanje islama, njeni provoditelji su bili učena ulema, kadije, imami, hatibi, fakihi, derviši i slične vjersko-intelektualne profesije. U svakoj mahali se gradila džamija ili mesdžid jer su ti objekti, odnosno službenici koji u njima rade činili osnovu ne samo organizacije mahale, nego i organizacije svih oblika osmanskog državnog ustrojstva, uključujući i širenje islama koje je bilo jedan od važnijih ciljeva osmanske politike.

a) Namjesnici Bosanskog ejaleta⁸ koji su doprinijeli privrednom i kulturnom razvoju

Muvekkit navodi da se u periodu od 1463. do 1878. godine smijenilo 223 namjesnika u Bosanskom ejaletu⁹, s tim da su neki bili namjesnici u dva, tri ili četiri navrata. Za vrijeme svoje uprave većina njih bavila se

1995., opširnije vidjeti u poglavlju: Behija Zlatar, *Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463-1593)*, str. 67-94.

7 Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 36-38; 46; 51.

8 Bosanski pašaluk, odnosno ejalet osnovan je negdje poslije aprila 1580.g., opširnije o tome vidjeti u: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., str. 77-81.

9 Napomena: u radu su predstavljeni i namjesnici koji su upravljali u Bosni prije nego što je osnovan Bosanski ejalet.

osvajanjima, utvrđivanjem granica, odnosno uspostavljanjem mira u Bosni. Međutim mnogi su poznati po svojim dobrotvornim ustanovama i doprinosu privrednom i kulturnom razvoju ovog područja. Naravno, ima i onih koji, osim podignute jedne džamije ili mesdžida, nisu ostavili nikakav drugi trag kada su u pitanju kulturna ostvarenja, ali su, sigurno, svojom vladavinom kroz očuvanje reda i mira, te ekonomski razvoj omogućili širenje pismenosti i obrazovanja među stanovništvom Bosanskog ejaleta.

Himmeti Zade Nesuh-beg (843/1439-40.)

U Sarajevu je podigao česmu, džamiju sa kamenom munarom, mekteb i česme u blizini Latinske ćuprije. O gradnji džamije govori se u sačuvanoj vakufnami¹⁰ Kenan Ali-age koji je uz spomenutu džamiju sagradio jedan mali han.¹¹

Kasnije je četvrti bosanski sandžakbeg Minnet Zade Mehmed-beg otkupio prazno zemljište u okolini džamije i prihode od građevina na tom zemljištu uvakufio za potrebe ove džamije. Mahala koja se formirala od spomenutih građevina poznata je kao mahala Minnet-beg Zade Mehmedova.¹²

Gazi Isa-beg, sin Ishak-bega (858/1454-55.)

Smatra se osnivačem grada Sarajeva i jednim od najznačajnijih sandžakbegova u Bosanskom sandžaku. Podigao je veliki broj objekata u Sarajevu od kojih su najpoznatiji Careva džamija i veliki karavan-saraj zvani Kolobara. Oko spomenutog hana Gazi Isa-beg je podigao čvrste bezistane od kamena. Na rijeci Miljacki podigao je pod jednim krovom mlin od devet vitlova. Nasuprot mlina sagradio je musafirhanu, a višak od prihoda nabrojanih zgrada uvakufio je za ovu musafirhanu. Njegovo uvakufijavanje sadržano je u vakufnami koju je legalizirao 866/1461-62 godine.¹³

10 Legatorska povelja, isprava o uvakufljenju. Napomena: objašnjenje svih nepoznatih termina preuzeto je iz obrađenog djela „Povijest Bosne”, S. S. H. Muvekkit.

11 Svračište i prenočište putnika.

12 S.S.H. Muvekkit, *ibid.*, str. 48.

13 *Ibid.*, str. 62-64; vidjeti i: Hazim Šabanović, “Dvije najstarije vakufname u Bosni”: *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, II/1951, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1952., str. 7-29; Vesna Mušeta

Na mjestu današnje Careve džamije podigao je džamiju ograđenu kamenim zidom, a pokrivenu drvenim krovom. Spomenutu džamiju poklonio je sultanu Mehmedu II Fatihu kada je ovaj došao u Sarajevo s namjerom da osvoji Bosnu, pa je džamija nazvana Careva.¹⁴

Skender-beg (871/1466-67.); (883/1478-79.); (904/1498-99.)

Bio je namjesnik Bosne u tri navrata. Kada je postavljen u vilajet Bosnu, izgradio je nakšibendijski hanikah¹⁵ u blizini Gazi Isa-begovih građevina te veliki karavan-saraj, a pod njim jedanaest dućana među kojima su: berberski, timardžijski, bakalski, ekmekčijski i drugi. Prihode od njih uvakufio je za održavanje časnog hanikaha. Ovom vakufu pridodao je i zemljište u kadiluku Rogatica.¹⁶

Ajas-beg, sin Abulhajja (875/1470-71.)

Podigao je jednu džamiju sa kamenom munarom u mahali poznatoj pod imenom Kolukčije mahala. Sagradio je i dva hamama¹⁷ u Sarajevu i kasabi Visoko zajedno sa dućanima i magazama. Prihod od ovih građevina uvakufio je za spomenutu džamiju, a propisanu vakufnamu legalizirao je 882/1477-78. godine. Hamam koji se nalazio u Sarajevu potpuno je srušen u velikom požaru 1258/1842. godine.¹⁸

Gazi Mehmed-beg, sin Gazi Isa-bega, sina Ishak-bega
(889/1484-85.)

U mahali Bistrik u Sarajevu sagradio je džamiju sa kamenom munarom te za nju uvakufio sve mukate¹⁹ prihoda dućana i magaze u gradu

Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u 15. stoljeću*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005., str. 162-165.

14 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 63; Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 77; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, XVI stoljeće, Svjetlost, Sarajevo, 1996., str. 29.

15 Tekija sa internatom za derviše.

16 S.S.H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 76.

17 Javno kupatilo.

18 S.S.H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 78-79.

19 Zakup, zakupnina.

i sve zemlje čifluka u selu Gnojnice, kadiluka Mostar u Hercegovačkom sandžaku.²⁰

Derviš Jakub-paša Bošnjak (895/1489-90.)

U mahali zvanj Maguda u Sarajevu podigao je lijep mesdžid sa drvenom munarom. Nije poznato da li je ovaj sandžakbeg podigao još neke ustanove, ali se zato ubraja među najstarije pjesnike koji su pisali na turskom jeziku. Sredinom 15. stoljeća odveden je iz Bosne u carski Saraj zajedno sa ostalom kršćanskom djecom. Zauzimao je najviše položaje u vojnom i administrativnom aparatu zemlje. Epska pjesma koju je sastavio govori o pobjedi Osmanlija na Krbavskom polju i jedan je od važnih izvora koji govore o samom toku borbe za koju mnogi kažu da je po žestini slična Kosovskoj.²¹

Jahja-beg (899/1493-94.)

Podigao je jednu lijepu džamiju sa kamenom munarom u Čurčića mahali u Sarajevu za čije je održavanje uvakufio nekoliko mukata.²²

Firuz-beg (901/1495-96.)

U mahali zvanj „Hubjar-agina mahala“ sagradio je lijepu medresu, zatim veliki čifte-hamam iza današnje čaršije gdje su sarači i atari, pa je njegovu zakupninu i prihode mukate od magaze i dućana oko njega uvakufio u korist medrese. Podigao je i jednu česmu koju je obećao svom prethodniku Jahja-paši i doveo pitku vodu sa Sedrenika.²³

Mustafa-beg Skender-paša Zade (921/1515.)

Pored tekije koju je njegov otac za života podigao, sagradio je masivnu i lijepu džamiju pod kupolom. Mahala u kojoj se nalazila džamija nazvana

20 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 83.

21 Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, El-Kalem, 1989., str. 47-48.

22 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 94.

23 *Ibid.*, str. 95.

je po njegovom ocu, pa je i džamija dobila naziv džamija Skender-pašine mahale ili Skenderija. Za nju je uvakufio zeamet²⁴ Vesela straža, koji je bio njegov, a to je legalizirao 923/1517. godine.²⁵

Gazi Bali-beg Jahja Pašić (925/1519.)

Podigao je jedan mesdžid sa drvenom munarom u jednoj sarajevskoj mahali koja je nazvana po njegovom imenu.²⁶

Gazi Husrev-beg, sin Ferhat-bega (912/1506-07.); (927/1521.)

Najznačajniji sandžakbeg Bosanskog sandžaka i najveći dobrotvor grada Sarajeva. Osim džamije i medrese koje nose njegovo ime, podigao je veliki broj građevina u Sarajevu među kojima se izdvajaju: mekteb, hanikah, imaret²⁷, musafirhana²⁸, dvije bolnice za sirotinju, biblioteka, muvekkithana, sahat-kula, zatim tri poznata hana: Tašlihan, Morića han i Kulhan, te masivan bezistan²⁹ sa šezdeset dućana unutra i trideset vani. Za vrijeme od dvadeset godina, koliko je upravljao Bosnom, udario je trajne temelje budućem velikom Sarajevu koje nakon njegove smrti izrasta u tada najveći grad evropskog dijela Turske. Njegova džamija i medresa koje su poznate široj svjetskoj javnosti, a naročito islamskom svijetu, predstavljale su značajna mjesta gdje su se izučavale vjerske, ali i svjetovne znanosti. Muvekkit je između ostalog zabilježio i sljedeće:

„Svakodnevno dvojica muderrisa³⁰ drže javna predavanja. Pored toga što svakog petka i utorka objašnjavaju razna pitanja iz nauke i daju pouke iz raznih naučnih područja, dvije osobe izlaze na ćurs, drže vazove i daju uputstva iz vjere.”³¹

24 Veliki spahiluk (posjed) koji donosi od 19.999 do 100.000 akči godišnjeg prihoda.

25 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 103.

26 *Ibid.*, str. 109.

27 Javna dobrotvorna kuhinja u kojoj su putnici, siromašni učenici medrese i određeni vakufski službenici, te putnici namjernici besplatno dobijali hranu.

28 Kuća ili prostorija namijenjena za goste.

29 Pokrivena čaršija s dućanima s manufakturnom i galanterijskom robom.

30 Nastavnik, profesor.

31 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 127.

I Muvekkit kao i ostali autori koji su pisali o Bosni za vrijeme Osmanlija, pridaje veliki značaj Gazi Husrev-begu, te ga svrstava u red najznačajnijih namjesnika Bosanskog ejaleta. On govori o njemu kao zahvalnom sinu svoje domovine čija su sva dobročinstva nastala isključivo za Božiju volju i bez ikakve računice ili naknade, samo da stekne Božije zadovoljstvo.³²

Hadim Ali-beg (957/1550.); (959/1551-52.)

Sagradio je jednu masivnu džamiju pod kupolom u Sarajevu i jednu u kasabi Kladanj.³³

Bosanac Mustafa-beg Sokolović (963/1555-56.)

U kasabi Rudo u Čajničkom kadiluku podigao je lijepu džamiju i druge vakufske objekte. Svoje uvakufljenje legalizirao je 963/1555-56. godine.³⁴

Hamza-beg (969/1561-62.)

Sagradio je jednu džamiju u palanki Kamengrad, u kadiluku Stari Mejdan.³⁵

Bošnjak Sinan-beg, sin Bajram-age (970/1562-63.)

U gradu Čajniču podigao je veliku džamiju sa visokim kubetom, medresu i ostale dobrotvorne objekte i na taj način je oživio kasabu. Svoju vakufnamu legalizirao je 990/1582-83. godine.³⁶

Mehmed-paša Sokolović Bosanac (972/1564-65.)

Podigao je jednu masivnu ćupriju na Drini u kasabi Višegrad, veliki karavan-saraj, prostranu časnu džamiju u svom selu Sokolovići i druge obje-

32 Ibid.

33 Ibid., str. 138.

34 Ibid., str. 142.

35 Ibid., str. 143.

36 Ibid., str. 145.

kte.³⁷ Obnašao je više važnih funkcija u Osmanskom carstvu, a od 1565.g. do 1579.g. nalazio se na položaju velikog vezira. U vrijeme sultana Selima II bio je istinski zapovjednik države i postigao je neovisnost i samostalnost kakvu do njega nije imao nijedan drugi veliki vezir.³⁸

Bosanac Gazi Ferhat-paša Sokolović (982/1574-75.); (991/1583.);
(997/1588-89.)

Ovaj veliki junak potječe iz poznate porodice Sokolović iz Bosne. U vrijeme njegove uprave Bosna je podignuta na rang ejaleta i sjedište je preneseno u Banju Luku. Gazi Ferhat-paša je u Banjoj Luci sagradio lijepo ukrašenu džamiju sa vitkom munarom, lijepu medresu, doveo pitku vodu i izgradio druge dobrotvorne objekte. U korist ovih dobrotvornih ustanova za njihovo izdržavanje uvakufio je sve prihode od zakupa i sa zemeta koje je imao u Banjoj Luci.³⁹

Kara Ali-paša (992/1584-85.)

U historijskim spisima se vodi pod nadimkom „Kalajli Koz”. U kasabi Maglaj sagradio je jednu masivnu džamiju pod kupolom.⁴⁰

Halil-paša (998/1589-90.)

U selu Lijevoče, kadiluk Gradiška u Banjalučkom sandžaku⁴¹, sagradio je jednu džamiju, a navedeno selo uvakufio za korist te džamije.⁴²

37 Ibid., str. 146.

38 Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520-1576.*, Knjiga I, El-Kalem, Sarajevo, 2000., str. 38-40.

39 Ibid., str. 372-373; S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 169; vidjeti i: Enes Pelidija, *Život i djelo Ferhad-paše Sokolovića*, Glasnik IVZ u SFRJ, Sarajevo, 1991.

40 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 171.

41 Po administrativno-upravnoj podjeli Bosanskog ejaleta u 19. stoljeću kadiluk Gradiška je pripadao Banjalučkom sandžaku (livi); Opširnije vidjeti u: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., str. 232-234.

42 Ibid., str. 174.

Sofi Mehmed-paša (999/1590-91.)

Bio je veoma pobožan, pa je dobio nadimak Sofi. Priča se da je ispod mahfila⁴³ džamije koju je podigao, iskopao jednu izbu i tu vršio ibadet. Za časnu džamiju koju je podigao u Banjoj Luci, osim određenih prihoda, uvakufio je i u gradu Sarajevu mukate, u mahali Šejh Ferruh Džinića ženski hamam i gradilište oko njega.⁴⁴

Bosanac Husein-paša, sin Bajram-age (1003/1594-95.)

Priča se da je do njegovog vremena kasaba Pljevlja bila jedno malo selo da bi nakon što je Husein-paša podigao u njoj jednu džamiju i druge zgrade, postalo jedna od većih kasaba.⁴⁵

Mostarac Derviš-paša Bajezidagić (1008/1599-1600.); (1010/1602.)

Ovaj ugledni bosanski namjesnik bio je i jedan od najznačajnijih bosanskohercegovačkih pjesnika na osmansko-turskom i perzijskom jeziku. Poznate su njegove pjesme posvećene Sarajevu i Mostaru u kojima iskazuje svoju ljubav prema rodnom kraju, iako je dosta vremena proveo u Istanbulu. Ostavio je mnoge zadužbine u Mostaru, a među njima se ističu džamija i medresa koje su nazvane po njemu. Spomenuta medresa nastala je iz katedre za Mesneviju koju je Derviš-paša uspostavio početkom 16. stoljeća u Mostaru.⁴⁶

43 Izdignuto mjesto u džamiji, često ograđeno drvenom pregradom; u carskim su postojali carski mahfili, a u većini džamija postoje mahfili za muzejine.

44 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 175.

45 *Ibid.*, str. 207; Vidjeti i: Enes Pelidija, *Prilog kulturnoj istoriji Pljevaljskog kraja: O naučnoj, kulturnoj i prepisivačkoj djelatnosti Pljevljaka na orijentalnim jezicima u vrijeme osmanske uprave*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Poseban otisak iz Anala GH-begove biblioteke, Knjiga XVII-XVIII, Sarajevo, 1996., str. 235-236; Enes Pelidija-Behija Zlatar, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko-turske vlasti*, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost Pljevlja, Pljevlja, 1988., str. 22-34; Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao: Hazim Šabanović, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1996., str. 397-398.

46 Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, El-Kalem, 1989., str. 63; 65.

Ibrahim-han (1018/1609-10.)

On je sin Mehmed-paše Sokolovića, koji je također bio namjesnik. Nije bio poznat kao njegov otac, ali je ipak iza sebe ostavio neke zadužbine od kojih Muvekkīt izdvaja jedan han i imaret u Banjoj Luci.⁴⁷

Bosanac Murteza-paša (1033/1623-24.)

U tvrđavi Cernik, sandžak Cernik obnovio je jednu carsku džamiju, a u Hercegovačkom sandžaku, u tvrđavi Novi na obali mora podigao je časnu džamiju.⁴⁸

Bosanac Varvar Ali-paša (1054/1644.)

Muvekkīt je dao malo podataka o ovom namjesniku, iako Ali-paša Varvarija spada u veoma zanimljive političke ličnosti Osmanskog carstva i ubraja se u značajne pisce naše književnosti na orijentalnim jezicima. Poznata je njegova „Rimovana autobiografija“ na osmansko-turskom jeziku koja predstavlja jedinstveno književno djelo na orijentalnim jezicima kod nas. Inače, Ali-paša je bio porijeklom kršćanin, rođen u selu Varvar kod Prozora. Vrlo mlad odveden je u Carigrad na školovanje, a u svojoj „Autobiografiji“ opisuje kako je, kao „sin jednog siromaha, najubogijeg među ljudima“, krenuo iz svoje surove Bosne i Hercegovine u svijetli, carski Stambol. Pred kraj života postavljen je za namjesnika Bosne što je bio njegov dugo željeni san.⁴⁹

Sijavuš-paša (1097/1685-86.)

On je u gradu Sarajevu na jednoj mukata-arsi⁵⁰ Gazi Husrev-begova vakufa, koji je nazvan Sijaviš-pašina दौरا⁵¹, podigao veliki karavan-saraj poznat pod imenom Mahmut-han, koji je imao četrdeset osam soba.⁵²

47 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 252.

48 *Ibid.*, str. 270.

49 Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995., str. 183-184.

50 Zakupnina za građevinsko zemljište.

51 Dvorana cara ili velikana za vijećanje, ured.

52 Muvekkīt, *ibid.*, str. 403.

Elči hadži Ibrahim-paša (1115/1704.)

Ibrahim-paša je u Travniku podigao jednu medresu i jednu dersšanu⁵³ sa drvenom munarom. Njegova medresa postoji i danas, ali u dosta izmijenjenom obliku.⁵⁴

Hadži Ibrahim-paša Čehaja Numan-paša (1143/1730.)

Osim jedne velike ćuprije koju je sagradio na rijeci Drini blizu palanke Goražde, nisu zabilježene nikakve druge građevine kao djelo ovog namjesnika, koji je vjerovatno dao više doprinosa na vojnom planu kao i većina drugih namjesnika Bosne.⁵⁵

Muhsin Zade Abdullah-paša (1133/1720-21.); (1145/1732-33.);
(1153/1740-41.); (1161/1748.)

Bio je namjesnik Bosne u četiri navrata, što dokazuje da je bio izuzetno sposoban u zavođenju reda i mira te čuvanju granica od mnogobrojnih neprijatelja. Sagradio je i jednu divnu džamiju pod kupolom sa kamenom munarom blizu tvrđave u Travniku.⁵⁶

Bosanac hadži Mehmed-paša Kukavica Fočak (1166/1752.);
(1171/1757-58.)

Za vrijeme svog namjesništva podigao je veliki broj objekata širom Bosne. U Sarajevu je sagradio džamiju u Duradžik Hadži Ahmed mahali, a na Bašćaršiji je podigao jedan sebilj 1148/1754. godine. Također je pored konaka u Travniku podigao jednu lijepu džamiju sa kamenom munarom i medresu. Za njihovo održavanje odredio je prihod od polumasivnog bezistana te jedan han i dućan za prodaju kahve. U svojoj rodnoj kasabi Foči sagradio je jednu džamiju, a u kasabi Goražde preko rijeke Drine podigao je veliku ćupriju sa kamenim stubovima čiji je gornji dio bio od drveta. Zbog

53 Predavaonica, razred.

54 S. S. H. Muvekkit., *ibid.*, str. 447; Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 209.

55 *Ibid.*, str. 479.

56 *Ibid.*, str. 515.

svih ovih njegovih djela Hadži Mehmed-paša spada među najveće bosanske vakife.⁵⁷

Sopa Salan Kamil Ahmed-paša (1169/1755-56.)

Iz njegove ostavštine se izdvaja časna džamija u Donjoj čaršiji u gradu Travniku. Džamija je od drveta sa kamenom munarom, a nazvana je po svom osnivaču - Kamilija. Kao i većina drugih objekata ove vrste izgorjela je u požaru, a na njenom mjestu je nastala nova – Sulejmanija, koju je napravio tadašnji valija Bosne Bosanac Sulejman-paša.⁵⁸

Muhsin Zade Mehmed-paša (1174/1760-61.)

Spomenuti valija je u Krajini, u palanci Kamengradu podigao jednu džamiju.⁵⁹

Silahdar Abdullah-paša Defterdarević iz Sarajeva (1194 /1780.)

Navodi se samo podatak da je podigao jednu džamiju u kasabi Tešanj.⁶⁰

Mehmed Salih Vedžihi-paša (1251/1835.)

Nastojao je da obnovi mnogobrojne porušene i zapaljene objekte u Sarajevu. Tako je dao da se poprave i prošire pašinski konaci u samom gradu poznati pod imenom Begluk i dogradio je niz दौरа. Temeljito je popravio mevlеvijsku tekiju na Bentbaši 1252/1836. godine. U njenom sklopu je šadrvan oko kojeg je podigao natkrivene sofe.⁶¹

Uz tekiju je sagradio džamiju sa drvenom munarom.⁶²

57 Ibid., str. 529; Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 202; 212; Alija Bejtić, "Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni": *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, sv. VI-VII 1956/57, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1958., str. 77-114.

58 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 525.

59 *Ibid.*, str. 531.

60 *Ibid.*, str. 591.

61 Ljetna veranda, otvoreni natkriveni dio džamije.

62 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 964, 966.

Muhendis Mehmed Kamil-paša (1259/1843.)

Na jednom važnom mjestu - Duga Poljana u Novopazarskom kadiluku, na istanbulskoj džadi ⁶³ sagradio je drveni mesdžid.⁶⁴

Topal Šerif Osman-paša (1277/1861.); (1258/1869.)

Osman-paša je jedan u nizu namjesnika koji se nije toliko istakao u podizanju objekata, ali je Muvekkit ipak zabilježio da je kupio zemljište u Sarajevskom polju gdje se mogu postaviti četiri kuće i na njemu dao izgraditi lijepe konake.⁶⁵

b) Učenjaci i književnici koji su stvarali za vrijeme osmanske vlasti u Bosni ⁶⁶

Padom Bosanske kraljevine pod osmansku vlast 1463. godine stvaraju se, u okviru nove civilizacije koju je ova vlast sa sobom donijela, potpuno novi uvjeti za književno stvaralaštvo. Islamizirani dio bosanskohercegovačkog stanovništva koji se počeo opismenjivati arapskim pismom i školovati na osmansko-turskom jeziku, stvarao je književnost na ova dva, te na perzijskom, a jednim manjim dijelom i na vlastitom jeziku, za koji je također korišteno prilagođeno arapsko pismo - alhamijado književnost.⁶⁷

Među ovim ličnostima su mnogi već spomenuti namjesnici koji su bili veoma obrazovani ljudi i dobri znalci arapske, osmansko-turske i perzijske književnosti, jer takvu službu i nisu mogli vršiti bez visokog obrazovanja. Dokaz za to je što su se često družili sa visokom ulemom i bili mecene mnogim učenjacima i pjesnicima. Većina imena koja će biti navedena su poznata široj javnosti, i vjerovatno se neće saznati ništa novo. Cilj ovog rada je da se pokaže koliko je Muvekkit posvećivao pažnje kulturnim dešavanjima unutar Bosanskog ejaleta, a posebno kad su u pitanju glavni nosioci kulture.

63 Drum, put, cesta.

64 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 1005.

65 *Ibid.*, str. 1139.

66 Učenjaci i književnici su navedeni hronološki.

67 Fehim Nametak, *ibid.*, str. 7.

Sudi - efendija - Ahmed Sudija Bošnjak

Porijeklom je iz sela Sudići u Sarajevskom kadiluku, umro 1000/1591-92. godine. Muvekkit ga poredi sa listom bijele ruže: „Pojavivši se kao list bijele ruže, iz spomenutog sela prionuo je da stječe nauku i izobrazbu...”⁶⁸

Iz njegovog bogatog stvaralaštva izdvaja se komentar Mesneviye, prijevod Đulistana, komentar Hafizovog Divana, prijevod Kafije i Šafije.⁶⁹

Ibrahim Alajbegović Pečevija

Bio je veoma uspješan visoki finansijski činovnik, vojnik i političar. Porijeklom iz srednjovjekovne bosanske porodice, a rođen je u Pečuhu u Mađarskoj 980/1572. godine. Njegov daidža je bio čuveni Ferhat-paša Sokolović, sa kojim je proveo veći dio života. Njegovo najznačajnije djelo je *Historija*, koju je napisao na osmansko-turskom jeziku, iako je poznavao i maternji bosanski, te mađarski, s obzirom da je živio u Pečuhu. Ovo njegovo djelo obuhvata period od 1520. do 1640. godine i predstavlja glavni izvor za historiju Bosne Pečevijinog doba.⁷⁰

Husein Lamekani

Veoma značajan i plodan pjesnik-mistik koji je dosljedan svom pjesničkom imenu: Lamekani - Bezmjesni i Lazemani – Bezvremenski - razvijao poetiku transcendentalnoga, odnosno nastojao da ukaže na put spoznaje blaženstva, put razmišljanja i čišćenja srca. Lamekani je dugo boravio u Istanbulu i bio šejh⁷¹.

Muvekkit je zabilježio sljedeće: „Godinama je sjedio u tekiji, u dvorištu Careve džamije, i davao upute onima koji su tragali za istinom. Godine 1034/1624-25. preselio se u vječni svijet.”⁷²

68 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 184.

69 Ibid.

70 I. A. Pečevija, *ibid.*, Predgovor, str. 7-14.

71 Starješina, pročelnik jedne tekije.

72 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 275.

Hasan Kafija Prušćak

Jedan od najznačajnijih i najplodnijih pisaca na orijentalnim jezicima kod nas. Rođen je u Pruscu, nedaleko od Bugojna 1544. godine, a umro 1616. godine. Njegovo rođenje i smrt su opisani na ovaj način: „Bosanac Hasan Kafi-efendija je blagoslovljene – berat noći – 15. ša'bana 1025. godine (28.08.1616.) zaklopio knjigu života. On je došao na svijet u vilajetu Bosni u poput latice bijele ruže lijepom gradu Pruscu u istoimenom kadiluku.“⁷³

Školovao se u Istanbulu gdje je proveo devet godina. Napisao je sedamnaest djela iz različitih naučnih oblasti i vjerskih disciplina, a predmeti njegovog posebnog interesovanja su bili: politika, filologija, pravo, spekulativna teologija i logika. Njegovo najpoznatije djelo s kojim se proslavio je *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*.⁷⁴

Šejh Mustafa Gaibija

Bio je nadahnut stvaralaštvom pjesnika Hasana Kaimije i više od svog učitelja bio je zagonetna ličnost. Pisao je velikodostojnicima Carstva pisma koja nije bilo lahko dešifrovati. Jedno takvo pismo, odnosno njegovo objašnjenje zabilježio je i Muvekkit, a ono je bilo upućeno sultanu Sulejmanu II. U tom pismu se uočava Gaibijina iskrena vjera i borba za pravdu: „Ako se držiš onoga što je naredeno, a kloniš se onoga što je zabranjeno, tako će i cio svijet činiti, jer narod slijedi vjeru svojih vladara.“⁷⁵

Jusuf-paša

Ovo je jedno od mnogobrojnih imena koja spominje Muvekkit, a ne daje o njima opširnije podatke, osim par kratkih rečenica. Međutim na ovaj način se može vidjeti da je on u svojoj *Povijesti* bilježio sve što je bilo u vezi sa kulturom i civilizacijom ovog podneblja, pa makar se radilo i o nekim manje poznatim ili uglednim ličnostima.

73 *Ibid.*, str. 257.

74 Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *ibid.*, str. 24-25; 52.

75 *Ibid.*, str. 412.

Jusuf-paša je mlađi brat Fadila Ahmed-paše, velikog vezira u periodu od 1072/1661-1676. godine. On je u blizini rijeke Miljacke podigao jednu zaviju⁷⁶ na mjestu Sim-zade medrese u Hadži Isa mahali u Sarajevu. Smatran je evlijom⁷⁷, pa su mu stanovnici spomenute mahale u mezarju na Alifakovcu, na njegovom časnom mezarju podigli turbe pod kubetom na četiri stupa. Uz spomenutu zaviju Jusuf-paša je iskopao bunar čija se voda smatrala ljekovitom i zbog toga je davana bolesnicima za ozdravljenje.⁷⁸

Sejjid Abdullah-efendija

Sejjid Abdullah-efendija je porijeklom iz Amasije. Bio je poznat kao veliki alim, tj. učen čovjek. Pošto se lijepo slagao sa stanovnicima Sarajeva, u ovom šeheru podigao je jednu medresu, a iz prihoda od džizje Bosanskog vilajeta davale su se plaće učenicima koji su stanovali u medresi i njihovom muderrisu.⁷⁹

Ilhamija

Abdulvehhab Žepčevi, poznatiji kao Ilhamija, bio je vrstan teolog, gorljiv derviš i hrabar pjesnik. Rodio se i živio u Žepču. Pisao je na osmansko-turskom, arapskom i bosanskom jeziku, a na osnovu zapaženih teoloških spisa i kasida ubraja se u najplodnije muslimanske pjesnike. Njegova čuvena pjesma „Čudan zeman nastade“ zapečatila je njegovu sudbinu jer ga je tadašnji bosanski vezir Dželaluddin Ali-paša dao pogubiti 1821. godine u Travniku.⁸⁰

Muvekkit također govori o njegovoj hrabrosti te bilježi da je spomenuti vezir pronašao Ilhamijino pismo u džepu pogubljenog Srebreničanina hadži Salih-bega u kojem je pisalo: „Ne plaši se zulumčara, jer su svi „dobri“ na tvojoj strani.“⁸¹

76 Kut jedne građevine određen za ćeliju derviša, kasniji naziv za tekiju.

77 „Dobri“, skrbnik.

78 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 409.

79 *Ibid.*, str. 538.

80 Rešad Kadić, *Ilhamijin put u smrt*, Preporod, Sarajevo, 1976., str. 7.

81 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 847.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak

Sakupljač usmenih tvorevina, prevodilac orijentalnih književnosti, publicist, kulturni i politički radnik u austrougarskom razdoblju.⁸²

O njegovom književnom stvaralaštvu u *Povijesti* nisu zabilježeni nikakvi podaci; spomenuto je samo da je on kao prvak iz Ljubuškog izabran u komisiji za sređivanje prilika u Bosanskom ejaletu zajedno sa Abdullah-efendijom Alajbegovićem iz Sarajeva, te zajedno sa Hamza-begom Stočaninom, mostarskim biskupom i nekoliko viđenih ljudi njihove vjere da putem savjeta i preporuka umire raju Metkovića i Gabele, koja je bila sklona nemirima.⁸³

c) Junaci opjevani u narodnim pjesmama

Osim što je bilježio sve značajnije bitke koje su se vodile na području Bosanskog ejaleta, Muvekkit se osvrnuo i na junake Bosne, opisujući njihovu hrabrost, izuzetnu privrženost rodnom kraju i spremnost da se u svakom trenutku suoče sa neprijateljem braneći svoj prag. On daje borcima epitet islamski govoreći o njihovoj borbi za vjeru, što se smatra glavnim uzrokom mnogih pobjeda koje su muslimani izvojevali nad kršćanima. Naravno, kao istinski vjernik, Muvekkit je uvijek na strani muslimana uveličavajući njihova junaštva i poredeći ih ponekad sa čuvenim perzijskim junacima. Neki od ovih junaka su opjevani u narodnim pjesmama, dok su drugi, možda, samo spomenuti od strane nekih autora. Međutim to ne znači da su manje važni budući da su i oni odigrali značajnu ulogu u odbrani naše zemlje, a posebna zasluga pripada autoru *Povijesti Bosne* koji je zabilježio njihova junaštva.

Junak Adl Tuče

Bio je jedan od vojnih savjetnika Gazi Husrev-bega sa kojim se zajedno borio na Mohačkom polju. Muvekkit ga opisuje sa par rečenica: „To je jedan pustinjač, koji sve što ima nosi uza se: štit na leđima, crvena kapa na

82 Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Narodno blago*, svezak I, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 7.

83 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 1173, 1219.

glavi, prekrivač u terkiji, prosijed ljudeskara, obrijan, ali brkat, brkovi mu izviruju ispod kape kao dvije strijele.“⁸⁴

Mujo, Halil i Omer Hrnjica

Tokom čitavog svog života spomenuti junaci su stalno upadali u susjedne zemlje sa svojim četama i plijenili ih. Uglavnom su to radili u području Bosanske krajine, gdje su i živjeli. Njihova majka bila je sestra Hurem-age Kozlice, tadašnjeg ajana⁸⁵ Udbine. Otac im je poginuo četujući u jednoj bici, tako da su još u djetinjstvu ostali siročad, što je vjerovatno utjecalo na njihov budući život, koji je bio veoma buran. O njihovom junaštvu koje su pokazali u ratovanjima spjevane su mnoge pjesme na bosanskom jeziku.⁸⁶

Muvekkit bilježi da je Mujo Hrnjica ustvari Mustafa Turčalović, dvorski kapidžibaša⁸⁷ koji je u 17. stoljeću bio nastanjen u Bosanskoj krajini u Velikoj Kladaši te kaže za njega da je po svom junaštvu i hrabrosti sličan čuvenom perzijskom junaku Rustemu.⁸⁸

Hadži Ahmed Kandelija

Bio je nastanjen u Čekrekči Muslihudinovoj mahali u Sarajevu. Učestvovao je u čuvenoj banjalučkoj pobjedi, u kojoj je ubijen veliki broj neprijateljskih vojnika. Ahmed Kandelija je zajedno sa dvojicom drugova Gejlan-alemdarom i Hasan-agom golim rukama pokidao čarkufelek⁸⁹ i na taj način otvorio put islamskim ratnicima koji su krenuli u napad.

O toj njihovoj izvanrednoj hrabrosti pričalo se dugo među narodom, a nešto od toga je ostalo i zapisano: „Kandelija i dvije delije čarku felek rukam raskopaše.“⁹⁰

84 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 114.

85 Prvak, uglednik, predstavnik građana u jednom periodu u Bosni; funkcioner lokalne vlasti.

86 Opširnije vidjeti u: Kosta Hormann, *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1976.

87 Starješina dvorskih vratara.

88 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 314-315.

89 Ograda od željeznih kočeva povezana lancima.

90 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 495; Napomena: ovo je Kadićeva, a ne Muvekkītova bilješka.

Ovaj veliki junak umro je u Sarajevu, gdje je i ukopan kod tvrđavske kule na Kovačima.⁹¹

Ahmed Alemdar

Za vrijeme valije Deredenli Ali-paše dao je veliki doprinos pobjedi u jednoj bici, ali kako nije bio blizak nasilničkoj grupi koja se domogla vlasti optužili su ga da narodu čini zlo te stvara nered i diže bunu u islamskim krajevima. Sigurno je da je i on bio izuzetno hrabar jer ga kao i mnoge junake porede sa Rustemom. O njemu Muvekkit kaže:

„Spomenuti je bio junak kao Rustemi-Zal. U narodu je bio poznat pod imenom Ahmed-bajraktar. Ovakvom junaku pravedan čovjek ne bi mogao život oduzeti. Pa ako je nešto i pogriješio, trebalo ga je kazniti progonstvom u tuđinu ili ga zatvoriti, i na taj način dovesti u red.“⁹²

Smail-aga Čengić

Porijeklom je iz Ustikoline u Fočanskom kadiluku, koji je ranije pripadao Hercegovačkom sandžaku. Njegov izgled odavao je hrabrog i poštovanog čovjeka, pa je postavljen za mutesellima⁹³ u Gacku, gdje je upravljao sve do kraja svog života. Vodio je brojne okršaje sa Crnogorcima a 1256/1840-41. godine je i poginuo u boju s njima. Opjevan je u mnogim pjesmama.⁹⁴

Husein-kapetan Gradašević

Rođen je u Gradačcu 1802. godine, a umro u Istanbulu 1833. godine. U narodu je prozvan „Zmaj od Bosne“, a i sam je sebe vidio kao bosanskog vezira pa se tako i ponašao. Pošto je u svoje vrijeme bio najbogatiji u Bosni, a posebno nakon što je pobijedio u bici protiv velikog vezira, među vodećim ljudima bio je veoma popularan, tako da ih je većina pristala uz njega.

91 O spomenutoj banjalučkoj pobjedi vidjeti u: Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 - uzroci i posljedice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003., str. 363-364.

92 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 845, 847.

93 Vojni upravnik jedne manje teritorijalne jedinice.

94 Ivan Mažuranić, *Pjesme, Smrt Smail-age Čengića*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.

Iako nije stigao ferman iz Istanbula o njegovom postavljenju, a i tome su se suprotstavljale ugledne ličnosti Hercegovine Ali-paša Rizvanbegović i Smail-aga Čengić, ipak je Husein-kapetan uz saglasnost većine ustoličen u Sarajevu za pašu 1247/1831. godine, o čemu se oglasilo po svim kadilucima.

Husein-kapetan je opjevan u mnogim pjesmama kao veliki junak koji se borio za nezavisnost Bosne, a zbog svoje izuzetne hrabrosti je i dobio nadimak „Zmaj od Bosne“.⁹⁵

d) Sakralni, privredni i kulturno-prosvjetni objekti izgrađeni u osmanskom periodu

Veliki broj sakralnih, privrednih, kulturno-prosvjetnih i drugih objekata su izgrađeni u toku 15. i 16. stoljeća u Bosanskom ejaletu po naredbi ili uz direktno učešće centralne vlasti. Znatan dio objekata, uglavnom džamije, mesdžidi i medrese su podizane posredstvom vakufa. To su radili pripadnici različitih slojeva u zavisnosti od društvene pozicije i ekonomske moći. Na ovaj način su nastajala mnoga naselja u Bosni, što je dovelo do ekonomskog i kulturnog razvoja.

1. Džamije

Od nastanka školstva u islamu u džamijama i mektebima se učilo čitanje i pisanje, osnove Kur'ana, tefsira i hadisa, pravo i pravni propisi, a u kasnijem periodu matematika, filozofija, medicina itd. Džamije su značajne i za pojavu naselja - kasaba. Da bi neko naselje dobilo status kasabe, moralo je, osim muslimanskog stanovništva i trga - čaršije posjedovati bar jednu džamiju (u kojoj se klanjalo svih pet dnevnih namaza, džuma i bajram-namazi) i imati pazarni dan.⁹⁶

Sve ovo je bio razlog da se u Bosni kao i u ostalim dijelovima Osmanskog carstva izgradi veliki broj džamija i mesdžida. Autor *Povijesti Bosne* navodi oko osamdeset objekata ove vrste koje su uglavnom podizali namjesnici, ali i drugi uglednici Bosne. Mnogi od njih su na taj način željeli

⁹⁵ Mustafa Spahić, *Povijest islama*, El-Hidaja, Sarajevo, 1996., str. 601.

⁹⁶ Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 18; 38; Adem Handžić, *Studije o Bosni: Historijski priloz iz osmansko-turskog perioda*, IRCICA, Istanbul, 1995., str. 112.

dati svoj doprinos vjersko-kulturnom razvoju na ovom području. Džamije su podizali u svim naseljima počevši od Sarajeva, Banje Luke, Mostara, Foče, Čajniča, Travnika, Prusca, Tešnja itd. Također je spomenuto devedeset i devet džamija i mesdžida koji su spaljeni u toku 1697. godine kada su austrougarski vojnici na čelu sa Eugenom Savojskim popalili i porušili cijelo Sarajevo.⁹⁷ Mnoge džamije su često obnavljane zbog različitih vremenskih nepogoda ili dotrajalosti i o tome su se brinuli svi muslimani. Dobrotvori koji su podizali džamije obavezno su zavještali određenu imovinu za njihovo održavanje i plaćanje službenika. Džamije su uglavnom dobijale naziv po svom graditelju, a bilo je i drukčijih slučajeva. Muvekkit bilježi zanimljivu anegdotu o nazivu džamije Pribjeguše u Sarajevu: „Kada je spomenuti kadija Bali-efendija sagradio tu džamiju i po običaju uz nju munar, Božijim davanjem munara se odvojila od džamije i pojavila se dvadeset koraka dalje od džamije. Navodno iz tog razloga ostao joj je naziv „Mahala pribjegnute džamije, Pribjeguše.“⁹⁸

Iznad ulaza mnogih džamija ispisivani su tarihi, tj. datumi izgradnje džamije izraženi stihovima koji zbirom brojčanih vrijednosti slova daju godinu koja se obilježava. Većina ovih objekata poznata je široj javnosti i o njima su pisali mnogi autori. Ovo će biti samo mali podsjetnik na neke od njih, a ujedno i prilika da se vidi koliko je pisano o njima u navedenom djelu. Najpoznatije i najznačajnije spomenute džamije i mesdžidi su:

- Gazi Husrev-begova;
- Careva;
- Ferhadija;
- Ali-pašina i
- Džamija Muslihuddina Čekrekčije u Sarajevu;
- Ferhadija u Banjoj Luci;
- Aladža u Foči;
- Mesdžidi Haseki-hatun i Nesuh-bega u Sarajevu;
- Kuršumlija u Maglaju;
- Balaguša u Livnu i
- Karađoz-begova u Mostaru.

97 Fadil Ademović, Princ Palikuća u Sarajevu (Provala Eugena Savojskog u Bosnu 1697. g), Rabic, Sarajevo, 1997., str. 232.

98 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 168.

Gazi Husrev-begova džamija je sagrađena 937/1532. godine i predstavlja najveću i jednu od najljepših koju je islamska arhitektura ostavila na tlu Bosne i Hercegovine. Govoreći o njoj kao veličanstvenom djelu Gazi Husrev-bega, Muvekkit ju je tako vjerno opisao da bi se mogla izvršiti njena rekonstrukcija na osnovu tog opisa:

„Njegova časna džamija je toliko visoka i prostrana da joj rijetko ima ravne. Ona je veoma masivna i čvrsta i okolni zidovi su joj široki preko tri aršina. Čak ima u njenim zidovima i prostran prolaz koji vodi na kupolu visoku oko četrdeset aršina, u kojoj je oko stotinu svjetiljki postavljenih sa unutrašnje strane da bi se mogle paliti i gasiti. Za vrijeme odabranih noći te za vrijeme ramazana i Bajrama, u samoj džamiji i izvan nje postave se žice na kojima obnoć svijetle kandilji tako postavljeni da ispisuju mudre izreke...“

Ova džamija je predstavljala značajno mjesto za izučavanje nauka: „Toliko je ispunjena predavanjima i učenjem Kur’ana i tevhida da se svaki dan poslije podnevnog namaza na jedno mjesto sakuplja trideset mudžev-vida koji prouče trideset džuz’ova Kur’ana, završe časnu hatmu, a sepap od učenja poklone za dušu spomenutog vakifa. Svakodnevno dvojica muderri-sa drže javna predavanja...“⁹⁹

Najviše džamija izgrađeno je u Sarajevu budući da je to bilo sjedište Bosanskog ejaleta, ali i najznačajniji privredni i kulturni centar. O njihovom broju govori i Evlija Čelebija u svom *Putopisu*, gdje kaže da je u Sarajevu 1660. godine bilo stotinu sedamdeset sedam džamija i mesdžida, iako se tvrdi da su do tog perioda izgrađene 104 džamije i mesdžida.¹⁰⁰

U svakom slučaju broj ovih građevina bio je veliki, a njihova uloga veoma značajna.

2. Medrese

Medresa kao oblik nižih i viših srednjih škola javlja se u Bosni i Hercegovini početkom 16. stoljeća. Prvi oblici ovog obrazovanja nastali su kao rezultat potrebe za vjerskim obrazovanjem i odgojem novoobraćenika, muslimana domaćeg porijekla čiji se broj u ovom periodu relativno brzo povećavao. Prve medrese su podignute u većim administrativnim i kulturnim središtima: Novom Pazaru, Sarajevu, Foči, Mostaru, Banjoj Luci,

99 *Ibid.*, str. 127.

100 Opširnije vidjeti u: Evlija Čelebija, *Putopis*, Svjetlost, Sarajevo, 1967., str. 106.

Travniku, Pruscu itd. Najveći broj medresa sagradili su namjesnici, a u ovom djelu su navedene najpoznatije:

- Firuz-begova
- Gazi Husrev-begov hanikah;
- Gazi Husrev-begova Kuršumlja u Sarajevu;
- Ferhad-pašina u Banjoj Luci;
- Medresa Derviš-paše Bajezidagića u Mostaru;
- Elči Ibrahim-pašina u Travniku i
- Medresa Hasana Kafije Pručkaka u Pruscu.

O Gazi Husrev-begovoj Kuršumlji i njegovom hanikahu kao stjecištima znanja se kaže:

„Ta divna medresa je uvijek puna đaka i učenjaka. Oni stalno predaju i izučavaju nauke, razna vjerska pitanja i druge grane znanja. I njegov časni hanikah je pun murida, koji se neprekidno bave naukom, tevhidom i zikrom.“¹⁰¹

Ovdje je spomenut samo dio od ukupnog broja medresa izgrađenih širom Bosne, a neke među njima su opstale sve do danas, s tim da su više puta obnavljane.

3. Tekije

Ova vrsta objekata je također građena širom Bosanskog ejaleta. To su mjesta sastajanja derviša za koje se pretpostavlja da su došli u Bosnu, čak prije pada pod osmansku vlast. Svojom aktivnošću dali su značajan doprinos širenju islama i osnivanju novih kasaba. Veoma rano su podignute tekije u mnogim gradovima: Sarajevu, Visokom, Novom Pazaru, Fojnici, Rogatici itd.¹⁰²

U Sarajevu je postojao veliki broj tekija različitih tarikata. Tako se u bujruhdiji¹⁰³ koju je izdao Osman Nuri-paša 1261/1845. godine navodi da se nekim uvažanim ljudima daju plaće iz državne blagajne, a među njima i poglavarima pojedinih tekija:

- Lutfullah-efendiji, šejhu mevlevijske tekije na Bentbaši;
- Ibrahimu, šejhu Ajni-dedove tekije, koja se nalazi u uluci Gazija;

101 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 127.

102 Ismet Kasumović, *ibid.*, str. 164.

103 Naredba, zapovjedno pismo paše, odnosno valije.

- Mustafa-efendiji, šejhu tekije kaderijskog tarikata.¹⁰⁴

Osim ovih tekija, spomenute su i:

- poznata nakšibendijska na Oglavku u Fojnici, čiji je šejh bio poznati Abdurrahman Sirri-efendija Sikirić;

- nakšibendijski hanikah u okolici Gazi Isa-begovih građevina, čiju gradnju je započeo Skender-beg 871/1466-67.g., a za njeno dovršenje odredio je sina Hasan-bega.¹⁰⁵

Kao i mnoge džamije i medrese, ove tekije postoje i danas, ali u obnovljenom izdanju.

4. Turbeta

Turbeta su nadgrobni spomenici pod kojima su se u zemlji nalazila tijela umrlih. Uglavnom su to bile neke ugledne ličnosti kao što su namjesnici ili osobe za koje se smatralo da su „evlije“. Upravo zbog toga ljudi vjeruju da će im biti uslišana dova i oprošteni neki grijesi ako posjete turbe, odnosno mezar nekog bogougodnika, o čemu i Muvekkit piše:

„To je časno mjesto Božijim svjetlom osvjetljeno i istinom nadahnu-
to mjesto gdje se polažu nade da će sve molbe biti uslišane. To mjesto nije bez onih koji traže izlaz za svoje nevolje, u smislu riječi: „Kada tražite najbolji put u svojim poslovima, zatražite Božiju pomoć blizu grobova dobrih ljudi.“¹⁰⁶

Ovi objekti su podizani širom Bosne, a spomenuti su sljedeći:

- Turbe Gazi Husrev-bega u blizini njegove džamije;
- Turbe Jediler(Sedam braće) prema konaku Begluk;
- Turbe Koprili Jusufa na groblju Alifakovac;
- Turbe Ibrahim-dede koje se nalazi kilometar i po od Travnika;
- Turbe valije Abdulah-paše u Travniku;
- Turbe Halil-paše između Gornjeg Šehera i donjeg dijela Banje Luke

i

- Turbe Maglajlije Sefer-paše Bosanca u selu Crna Rijeka u Sarajevskom kadiluku.¹⁰⁷

104 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 1012.

105 *Ibid.*, str. 76, 127, 1018.

106 *Ibid.*, str. 128.

107 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 125-128, 174, 409, 451, 591, 919, 965.

5. Biblioteke

Koliko su knjige bile značajne i raširene kod stanovnika Bosne može se vidjeti kroz prisustvo velikog broja javnih i privatnih biblioteka. U drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća u Sarajevu je bilo pet javnih te veliki broj privatnih biblioteka. Javne biblioteke su bile u sklopu medresa, džamija, tekija, mekteba, pa čak i hanova. Najznačajnija biblioteka i kuća najvećeg kulturnog blaga Bošnjaka jeste Gazi Husrev-begova biblioteka, osnovana u Sarajevu 1537. godine.¹⁰⁸

„U njegovoj biblioteci poredano je oko hiljadu i pet stotina knjiga iz raznih grana znanosti. Postavljena su dvojica bibliotekara sa zadatkom da opslužuju čitaoce.“¹⁰⁹

Osim Gazi Husrev-begove, spominje se da je Akovali Osman-efendija, jedan od uglednika na Carskom dvoru, 1758-59. godine podigao jednu masivno građenu kutubhanu (biblioteku) u haremu Careve džamije u Sarajevu.¹¹⁰

6. Hanovi i karavan-saraji

Već prvih decenija osmanskog vladanja u ovim zemljama, nastaju veliki hanovi i karavan-saraji. Njih prvenstveno grade veliki dostojanstvenici i drugi bogati ljudi uz svoje zadužbine. Najčešće su to radili sandžakbezi: Isa-beg Ishaković, Skender-paša, Husrev-beg, Mehmed-paša te beglerbezi: Ferhad-paša Sokolović, Sijavuš-paša, Ibrahim-han i drugi. Razlika između hana i karavan-saraja je u tome što je putnik u hanu plaćao konak i zimi ogrjev, dok je konak u karavan-saraju bio besplatan, a za hranu i ogrjev morao se brinuti sam putnik.¹¹¹

Najveći broj ovih objekata izgrađen je u Sarajevu, ali ih je bilo mnogo i u drugim mjestima širom Bosne. Najpoznatiji hanovi i karavan-saraji koje spominje Muvekkit su:

108 Mustafa Spahić, *ibid.*, str. 607-608.

109 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 129.

110 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 531.

111 Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavan-saraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1957., str. 27-29.

- Kolobara, vlasništvo vakufa osnivača Sarajeva Gazi Isa-bega Ishakovića;
 - Tašlihan, Kulhan i Morića han, vlasništvo vakufa Gazi Husrev-bega;
 - Veliki Mahmudhan, bosanskog valije Sijavuš-paše;
 - Konak Mustafa-age Zlatara, koji je bio u vlasništvu uvažanih Musića kadija: Sulejman, Jahja i Mustafa-efendija;
 - Konak Mahmud Hamdi-paše;
 - Han Ibrahim-hana u Banjoj Luci;
 - Karavan-saraj koji je podigao Skender-beg u okolici Isa-begovih građevina;
 - Karavan-saraj koji je podigao Mehmed-paša Sokolović Bosanac u Višegradu;
 - Konak hadži Mehmed-paše Kukavice u Travniku.¹¹²
- Dva objekta su navedena bez imena graditelja:
- Begluk-saraj, izgrađen do 1853-54. godine pored kasarne ispod ulice Širokača i
 - Konak na zemljištu stare mehkeme u blizini Careve džamije.¹¹³
- Morića-han je danas jedini historijski i arhitektonski spomenik u Bosni i Hercegovini koji predstavlja potpuno očuvani tip starih hanova osmanlijske arhitekture.¹¹⁴

7. Imareti i musafirhane

Među najsimpatičnije ustanove što su ih Osmanski Turci donijeli u naše krajeve spadaju imareti i musafirhane. Imaret je kuhinja u kojoj se spremala hrana za siromahe, đake i službenike neke zadužbine, kao i za siromašne putnike, a musafirhana je zgrada u kojoj je svaki, a naročito siromašni putnik, mogao dobiti besplatno konak za sebe i za svoga konja. Ovakve ustanove također su osnivali bogati ljudi kao zadužbine i za njihovo održavanje zavještali vakufe ili objekte koji nose prihod.¹¹⁵

112 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 62, 76, 129, 146, 252, 403, 952.

113 *Ibid.*, str. 833, 1129.

114 Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela III*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 259.

115 Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavan-saraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1957., str. 36.

Prvu musafirhanu osnovao je Gazi Isa-beg Ishaković prije 1462. godine:

„Nasuprot spomenutog mlina, sagradio je jednu musafirhanu od četiri-pet soba za siromašne putnike.“¹¹⁶

Gazi Husrev-begova musafirhana osnovana je prije 1531. godine: „U musafirhani stalno odsjedaju siromašni putnici koji kao gosti konače. Nikada nije manje od deset gostiju koji se zadržavaju od jednog dana do jedne godine.“

Zanimljiva je Muvekkitova bilješka o tome šta se kuhalo u imaretu Gazi Husrev-bega:

„Svakog dana svakome je davana po jedna oka hljeba koja se sastoji od četiri somuna, a za vrijeme ramazana po jedna kutlača pirinčeva pilava i čorbe. Ostalim danima dijeli se užina, i to po jedna kutlača pirinčeve čorbe, a za večeru po jedna kutlača grahove čorbe.“¹¹⁷

Osim ova dva, spominje se još imaret koji je sagradio Ibrahim-han u Banjoj Luci oko 1609-10. godine.¹¹⁸

8. Mostovi i ćuprije

U četverostoljetnoj osmanskoj Bosni sagrađeno je više monumentalnih zgrada, ali je arhitektura postigla svoj vrhunac u gradnji mostova i ćuprija. Zbog velikog broja rijeka podizani su ovi objekti u različitim mjestima. U Sarajevu je izgrađeno nekoliko manjih mostova od kamena ili drvenog materijala, a osim sarajevskih poznati su i sljedeći mostovi i ćuprije:

- Careva ćuprija koju je sagradio bogati sarajevski trgovac hadži Mustafa-aga, sin Abdullahov za vrijeme namjesništva Silahdar Mehmed-paše. Postoje i drugi podaci da je Gazi Isa-beg sagradio uz Carevu džamiju i drvenu ćupriju koja je nazvana Careva;¹¹⁹

- Latinska ćuprija, čiji je dobrotvor Ali-beg iz Sarajeva;

116 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 63.

117 *Ibid.*, str. 128.

118 *Ibid.*, str. 252.

119 Šejh Sejfuddin Fehmi-ef. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe u Sarajevu*, Separatni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1910., str. 162.

- Šehercéhajina koju je sagradio šehercéhaja ¹²⁰ Hadži Husein;
- Čumurija, izgrađena u Ajas-pašinoj mahali;
- Ali-pašin most na Miljacki u Sarajevskom polju;
- Čuprija na Drini u kasabi Višegrad, sagradio je Mehmed-paša Sokolović;
- Velika ćuprija u kasabi Goražde, njen graditelj je hadži Mehmed-paša Kukavica, Fočak;
- Velika ćuprija na rijeci Drini blizu palanke Goražde koju je podigao Ibrahim-paša;
- Kameni most na rijeci Neretvi blizu kasabe Konjic i
- Stari most u Mostaru, koji predstavlja jednu od najljepših građevina ovog tipa. Sagradio ga je Hajreddin, učenik Mimara Sinana, najglasovitijeg turskog arhitekta svih vremena.¹²¹

9. Česme, sebilji i šadrvani

Osim javnih česama, kojih je u Sarajevu bilo veoma mnogo, one su podizane i po hanovima, džamijama, banjama i drugim mjestima. Brojne česme nisu samo napajale slatkom vodom stanovnike, putnike namjernike i domaće životinje. One su predstavljale i lijepe građevne spomenike u skladu s okolicom, te su pojačavale estetski izgled naših gradova. Najviše česmi bilo je u Sarajevu, a poznati putopisac Evlija Čelebija bilježi da ih je bilo više od sto deset.¹²²

Muvekkit je zabilježio nekoliko česmi, uglavnom uz imena namjesnika:

- česme koje je podigao Himmeti Zade Nesuh-beg;
- česma koju je podigao Firuz-beg kao obećanje svom prethodniku Jahja-paši i doveo do nje pitku vodu sa Sedrenika i
- česme u šadrvanu pred Gazi Husrev-begovom džamijom koje je spomenuti beg podigao zajedno sa džamijom.¹²³

Šadrvani također služe istoj svrsi kao i česme, ali su obično ukras džamija, medresa, tekija i drugih objekata, dok su sebilji građeni po trgovima i

120 Načelnik grada.

121 Muvekkīt, *ibid.*, str. 44, 146, 156, 479, 529, 746, 1054., 1067, 1144.

122 Evlija Čelebija, *ibid.*, str. 111.

123 S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 48, 95, 127.

ulicama s istom svrhom kao i prethodna dva objekta. Šadrvan u doslovnom prevodu sa perzijskog znači „veselo teče“, a sastoji se iz bazena i vodoskoka. U jednoj narodnoj pjesmi se govori o tome da šadrvani po dvorištima džamija služe za uzimanje abdesta:

„U Mostaru na al-šadrvanu,
Mostarlike avdes uzimaju.“¹²⁴

O najpoznatijem šadrvanu pred Gazi Husrev-begovom džamijom piše i Muvekkit:

„Pred džamijom je jedan okrugli ljetni šadrvan iz čijih šesnaest česama teče voda. Krasne je izrade i lijepo ukrašen, čini se da pored njega često pirka povjetarac, pa je na tom mjestu uvijek prijatno. Nasuprot njemu je jedan podugačak zimski šadrvan. Od početka do kraja zime iz njegovih deset otvora teče topla voda.“¹²⁵

Sebilji su se također gradili u čaršiji i na pazaru, a gradili su ih namješnici i drugi ugledni ljudi. Najpoznatiji je stari sebilj na Baščaršiji, koji je sagradio valija Bosne Mehmed-paša Kukavica, 1754. godine. Sebilj je napravljen od tesanog kamena s drvenim krovom sa četiri čoška, a koristio je onima koji su bili žedni da bi se imali gdje napiti vode, a okupljali su se na baščaršijskom trgu.

10. Hamami

Hamami, odnosno javna kupatila su postojali preko četiri stoljeća i o njima se sačuvao veliki broj pjesama, priča, poslovice i zagonetki. Ovi objekti su prije svega građeni za muslimane kojima je čistoća sastavni dio vjere, ali su bili otvoreni i za nemuslimane.

Muvekkit je zabilježio nekoliko hamama:

- hamam u Sarajevu koji je sagradio Ajas-beg, sin Abulhajja;
 - ženski hamam u mahali Šejha Ferruha Džinića, djelo Sofi Mehmed-paše;
 - ćifte-hamam koji je sagradio Firuz-beg dok je bio sandžakbeg Bosne
- i

124 Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela III*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 107; 123-125.

125 S. S. H. Muvekkit, *ibid.*, str. 127.

- veliki i prostrani ćifte hamam, poseban za žene poseban za muškarce, koji je podigao Gazi Husrev-beg uz mnoga svoja dobra.¹²⁶

e) Neki običaji i zanimljivosti u kulturnim dešavanjima stanovnika Bosanskog ejaleta

Govoreći o kulturnim događajima u Bosanskom ejaletu neizostavno je spomenuti neke običaje i detalje iz svakodnevnog života stanovnika Bosne. Tome je Muvekkit posvetio dosta pažnje. Na osnovu njegovih zapazanja možemo stvoriti potpunu sliku kakav je bio život ovdašnjeg stanovništva, koja su bila glavna trgovišta i kakvi su zanati postojali u to vrijeme, zatim o odnosima muslimanskog, kršćanskog i jevrejskog stanovništva, o odijevanju jednih i drugih, vjenčanjima, raznim teferičima, narodnim izrekama itd.

Prije svega, treba spomenuti kakvi su borci bili Bošnjaci:

„Ovako su muslimani stanovnici Bosne odbijali neprijatelja i progonili odmetnike ne osvrćući se ni na ljeto ni na zimu, ni na kišu ni na snijeg, bili su na braniku svog zavičaja žrtvujući svoje živote, stalno su čuvali svoju domovinu i odbijali neprijatelje.“¹²⁷

Iz pisma valije Mehmed Rušdi-paše upućenog sudu u Sarajevu, u kome se kaže da su muslimani mimo Šerijata, tj. vjerskog zakona, i bez optužbe uhapsili Jevreje i kršćane te da je časní sud poslao svoje ljude da ih oslobode, može se zaključiti kakva su prava pripadnici drugih vjeroispovijesti imali nasuprot muslimanima. Međutim u pogledu odijevanja, strogo se vodilo računa da se muslimani razlikuju od ostalih, o čemu je izdat i carski ferman¹²⁸ 1208/1784. godine, u kome stoji: „Visokim carskim fermanom, a u skladu sa zakonom, muslimanima i janjičarima određena je odjeća u zelenoj, bijeloj, žutoj i crvenoj boji, a čizme, ajak-jemenije, papuče i mestve u žutoj boji.

Za janjičare je određeno da nose: duge kalpake, dugačke fesove, crne ogrtače od vune, kajzer-jemenije i crvene šalove. Za kršćane je određeno da nose: plave čizme, mestve i papuče, a ostalu odjeću kao kršćani. Zeleni saruk je određen samo za ešrafe.“¹²⁹

126 Muvekkit, *ibid.*, str. 79, 95, 129, 175.

127 *Ibid.*, str. 1254.

128 Sultanova naredba.

129 S. S. H. Muvekkit., str. 722.

Stanovnici Bosne su imali različita zanimanja. Muvekkit navodi spisak ljudi koji su carskim fermanom protjerani iz Bosne u Haniju na Kreti, a uz njihova imena navodi i zanimanja među kojima su: muderris, kadija, muallim, trgovac, abadžija, sarač, nanuldžija, bakardžija, tutundžija i drugi.¹³⁰

Za privredni i kulturni život svih ljudi, novac je bio veoma važno sredstvo u ispunjavanju njihovih potreba, ali je bio i mjerilo moći nekih vladara, posebno ako se radi o zlatu. U Osmanskom carstvu kovana je različita vrsta novca u zavisnosti od moći sultana. Sultan Gazi Orhan je kovao srebreni i bakreni novac. Na jednoj strani novca pisalo je: „Kelime-i šehadet“, a na drugoj „Orhan, neka mu je trajna vlast!“¹³¹

Novac kovan od srebra zvao se akča i vrijedio je tri akče za jedan srebreni dirhem, a novac od bakra bio je manje vrijedan. Sultan Mehmed II Fatih je kovao zlatni novac pod nazivom „filurija“ u težini i vrijednosti venecijanskog i mađarskog dukata. Na jednoj strani bilo je napisano:

„Kovač pobjede, veličanstveni i pobjedonosni i na kopnu i na moru“, a na drugoj „Sultan Mehmed-han, sin Murat-hana, kovano u Konstantiniji.“¹³²

Navedeni novac se koristio i u Bosni, koja je nekoliko stoljeća pripadala Osmanskom carstvu, a njeni stanovnici su upotrebljavali ovaj novac kao osnovno platežno sredstvo u svojim poslovima.

U Bosni su postojala različita mjesta okupljanja ljudi na kojima su se obavljali važni poslovi, razmjenjivali običaji i ideje. Razni trgovački vašari i teferiči su bili najpogodniji za te prilike. Jedan od ljetnih vašara je bio u nahiji Prozor, u mjestu zvanom Radine i trajao je tri dana. Na njemu su se okupljali trgovci iz svih krajeva Bosne, a posebno Sarajlije koji su kao i mnoge zanatlje dolazili u nadi da će nešto steći. Što se tiče teferiča, njih su uglavnom organizovala esnafska udruženja, odnosno zanatlje, a najčešće su bili na Sedreniku i Koševu.¹³³

O vjenčanjima, odnosno običajima vezanim za njih nije pisano opširnije, osim da se sklapanje braka obavljalo posredstvom zastupnika uz obavezu mehra. Tako se navodi primjer da su se vjenčali kadija Mehmed

130 Ibid., str. 1052.

131 Ibid., str. 36.

132 Ibid., str. 380; 513; Napomena: Ovo su Kadićeve bilješke.

133 Ibid., str. 167, 319, 477.

Šakir-efendija iz Amasije i Nefisa-hanuma, kćerka Ismail-age iz Vekil-harč mahale u Sarajevu, posredstvom zastupnika sa obje strane uz mehri-muedždžel od 51.000 akči.¹³⁴

Iz obilja narodnih običaja, zanimljivo je spomenuti i gađanje iz pušaka koje su provodili stanovnici Sarajeva, ali i drugih mjesta. Navodi se da je Šerif Osman-paša, dok je bio valija Bosne, za vrijeme ljeta poticao narod na gađanje iz pušaka šišana i najboljim strijelcima dijelio nagrade.

Zabilježene su i neke narodne izreke, npr.:

„Duga stasa, kratke pameti.“

„Kazna se kaznom vraća.“¹³⁵

Krajem šeste decenije devetnaestog stoljeća uspostavljena je štamparija u Sarajevu. Od tog perioda štampaju se službeni i neslužbeni listovi na bosanskom jeziku, a Muvekkīt navodi četiri lista: „Bosanski vjesnik“, „Bosna“, „Gulšen-i Saraj“ (Sarajevski cvjetnik), u Sarajevu i „Neretva“ u Mostaru.¹³⁶

Pošto su Bosnom često harale neke bolesti, kao što su kolera i kuga, bilo je potrebno izgraditi bolnice da bi se omogućilo liječenje i stanovništvo zaštitilo. Krajem 19. stoljeća u Sarajevu su se iz novca vakufa Gazi Husrevbega počele graditi dvije bolnice za sirotinju u mahali Kučuk Katiba¹³⁷, jedna za muškarce a druga za žene, koje će se izdržavati iz novca tog vakufa. U isto vrijeme podignuto je sirotište za djecu da bi se spasila prosjačenja i besposličjenja i da bi se podučila zanatima. Ova činjenica pokazuje koliko je tadašnje društvo vodilo brigu o siromašnoj djeci i siročadima, ne samo u materijalnoj pomoći nego i na polju obrazovanja.¹³⁸

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se naša javnost upozna sa prvom kompletnom historijom „tamnog vilajeta“, kojeg je Muvekkīt predstavio u pravom svjetlu. Iako su izdvojeni mnogobrojni podaci koji govore o kulturi u Bosanskom ejaletu, sigurno je da se može pronaći još mnogo toga što će biti interesantno i korisno onima koji istražuju i pišu o ovoj temi. Na osnovu mnogobrojnih zabilješki koje predstavljaju plod Muvekkītovog

134 Akča-para, aspra, novčić; o spomenutom vjenčanju vidjeti u: S. S. H. Muvekkīt, *ibid.*, str. 830.

135 S. S. H. Muvekkīt., str. 36; 47.

136 *Ibid.*, str. 1120, 1132, 1206.

137 *Ibid.*, str. 1125.

138 *Ibid.*, str. 1143.

dugogodišnjeg rada, može se s pravom reći da je njegovo djelo neiscrpan izvor sa kojeg svaki čitalac žedan znanja može pronaći poneku kapljicu za sebe. Zbog toga se ovaj rad može koristiti kao polazna osnova za detaljniju analizu „Povijesti Bosne”, a to se odnosi na sve ljubitelje historije i kulture naše domovine.

IZVOR

1. MUVEKKIT, Hadžihuseinović, Salih Sidki, *Povijest Bosne*, I i II dio, s turskog preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, Sarajevo: El-Kalem, 1999.

LITERATURA

1. ADEMOVIĆ, Fadil, *Princ Palikuća u Sarajevu (Provala Eugena Savojskog u Bosnu 1697.g.)*, Rabic, Sarajevo, 1997.
2. BAŠAGIĆ, Redžepašić, Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Tiskarna Bosanske pošte, Sarajevo, 1900.
3. BEJTIĆ, Alija, *Bosanski namjesnik Memed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni*: Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Sv. VI-VII, 1956/57, Sarajevo, 1958.
4. ČELEBIJA, Evlija, *Putopis*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
5. ČELEBI, Evlija, *Putopis: Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao: Hazim Šabanović, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1996.
6. HANDŽIĆ, Adem, *Studije o Bosni: Historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, IRCICA, Istanbul, 1994.
7. HORMANN, Kosta, *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1976.
8. KADIĆ, Rešad, *Ilhamijin put u smrt*, Preporod, Sarajevo, 1976.
9. KASUMOVIĆ, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999.
10. KEMURA, Šejh Sejfuddin Fehmi ef., *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Separatni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1910.

11. KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Hanovi i karavan-saraji u Bosni i Hercegovini*, (Djela / Naučno društvo NR BiH; knjiga VIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 7), Sarajevo, 1957.
12. KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Izabrana djela III*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
13. LJUBOVIĆ, Amir i Grozdanić, Sulejman, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995.
14. LJUBUŠAK, Kapetanović, Mehmed-beg, *Narodno blago*, svezak I, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
15. MAŽURANIĆ, Ivan, *Pjesme, Smrt Smail-age Čengića*, priredio i predgovor napisao: Božidar Pejović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
16. NAMETAK, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na orijentalnim jezicima*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.
17. PEČEVIJA, Alajbegović Ibrahim, *Historija 1520-1576.*, Predgovor, prijevod i bilješke: prof. dr. Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2000.
18. PELIDIJA, Enes, *Prilog kulturnoj istoriji Pljevaljskog kraja: O naučnoj, kulturnoj i prepisivačkoj djelatnosti Pljevljaka na orijentalnim jezicima u vrijeme osmanske uprave*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Poseban otisak iz Anala GH biblioteke, Knjiga XVII-XVIII, Sarajevo, 1996.
19. PELIDIJA, Enes i Zlatar, Behija, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko-turske vlasti*, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost Pljevlja, Pljevlja, 1988.
20. PELIDIJA, Enes, *Banjalučki boj iz 1737 – uzroci i posljedice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003.
21. PELIDIJA, Enes, *Život i djelo Ferhad-paše Sokolovića*, Glasnik IVZ u SFRJ, Sarajevo, 1991.
22. SPAHIĆ, Mustafa, *Povijest islama*, El-Hidaja, Sarajevo, 1996.
23. ŠABANOVIĆ, Hazim, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

24. ŠABANOVIĆ, Hazim, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, II/1951, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1952.
25. ŠABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski pašaluk, Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
26. ZLATAR, Behija, *Zlatno doba Sarajeva, XVI stoljeće*, Svjetlost, Sarajevo, 1996
27. ZLATAR, Behija, „Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog Carstva (1463-1593)”, Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Generalštab Armije RBiH, Sarajevo, 1995.

Ključne riječi: Bosna, povijest/historija, osmanski period, kultura, tradicija.

Summary

Cultural elements in “History of Bosnia”, of the author Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit

“History of Bosnia”, according to size and content, presents an invaluable work in which one historical period of Bosnia and other parts of the Bosnian elayet are described in detail. In the first part of the book, the author recorded some details related to development of cultural and literacy in pre Ottoman Bosnia and about Bogumils, and than after that he showed the general picture after the conquest, the spreading of Islam and the development of towns. The things which make this work valuable is the fact that in it are written all major events related to cultural courses in the Bosnian elayet after the conquest of the Ottomans. Apart from the facts of conquest, the strengthening of boundaries, the sacking of vezirs and governors, this work contains cultural events and for that reason it is important evidence that the period of Ottoman rule was not that dark as some would like to show it. Bosnia could develop on its own in all fields because it enjoyed special status at Ottoman sultans, which dr. Safet-beg Bašagić wrote about it:

“Bosnia and Herzegovina did not lose its independence and freedom in the 15th century, but only in middle of the 19th century. Namely, when Omer-pasha Latas smashed them down with *nizam*, looted them, destroyed and with his Byzantine cunningness deprived them of independence and all rights. Before him Herzeg-Bosna always was a state within a state which was ruled by Bosnians, favorable governors or own sons in the name of sultans.”¹³⁹

The author in this work recorded all personalities who in any way contribute to the cultural development of Bosnia in Ottoman rule, as it was, governors, scholars, authors, and heroes in folk poetry. Listed were all sacred, economic, cultural-educational and other buildings which were built throughout the Bosnian elayet. Described are some everyday events and interesting facts about tradition of the Bosnian people. Based on this work it is possible to make reconstruction of all events in which not only Muslims took part, but also Christians, Jews, and other people who worked in Bosnia or lived for a period of time in these regions, among them Turks, Hungarian, Austrians, Arnauts and others.

Many of these facts, especially those regarding cultural elements in our surrounding have already been presented in the works of authors who used Muvekkits work, so this first complete translation on Bosnian language is only proof of its authenticity and valueability of the original.

139 Safet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Tiskarna Bosanske pošte, Sarajevo, 1900., str. 18.